

ISSN: 2146-4901
e-ISSN: 2667-6575

Dijital Çağın İnanç Problemi: İnanç Göçebeliği

The Belief Problem of The Digital Age: Belief Nomadism

Fikrullah ÇAKMAK

ORCID: [0000-0002-4559-7117](https://orcid.org/0000-0002-4559-7117) | E-Posta: fikrullahcakmak@atauni.edu.tr

Dr. Öğrt. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Assist. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Kalam

Erzurum, Türkiye
ROR ID: [03je5c526](https://orcid.org/03je5c526)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Çakmak, Fikrullah. "Dijital Çağın İnanç Problemi: İnanç Göçebeliği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Haziran 2023), 6-31. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1245524>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	01. 02. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	14. 05. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 06. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (<i>Araştırma Makalesi</i>)
Peer-Review (<i>Değerlendirme</i>)	Double anonymized - Two External (İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (Evet) – Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
Complaints (<i>Etik Beyan Adresi</i>)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).
Copyright & License (<i>Telif Hakkı ve Lisans</i>)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

Özet

Bu makale dinden çıkma veya din değiştirme olarak ifade edilen inanç hareketlerinin dijitalleşme ile olan ilişkilerini belirlemeyi ve bu hareketleri dijitalleşmenin ortaya çıkardığı kavramlar üzerinden okumayı amaçlamaktadır. Dijitalleşme ile ortaya çıkan teknolojiler bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarında oluşturu gibi inanç dünyalarında da etkili olmuştur. Yapılan araştırmalar modernleşme ile başlayan dinden çıkma ve din değiştirme hareketlerinin dijital çağda farklılaştığını ve ivme kazandığını göstermektedir. Bu durum inanç değişikliği hareketlerinin dijitalleşme kavramları üzerinden yeniden okunması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Dijitalleşmenin birey üzerindeki etkisi noktasında literatürde iletişim, psikoloji, sosyoloji ve ilahiyat temelli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda sanayi devrimi ile başlayan modernizmin dini hayata etkisi üzerine yoğunlaşmış ve dijitalleşme bu çalışmalarda bir alt başlık olarak düşünülmüştür. Ancak modernleşme ile başlayan dini hayattaki problemler dijitalleşme ile farklı bir boyut kazanmıştır. İnanç hareketleri de burada önemli bir yer tutmaktadır. Dijitalleşme üzerine yapılan iletişim, sosyoloji ve psikoloji temelli çalışmalarda toplumu ve bireyi anlamak için dijitalin ortaya çıkardığı kavramlar kullanılmıştır. Benzer okumanın inanç hareketleri üzerinden de yapılması gerekir. Çünkü dijitalleşme sürecinde insan başlangıçta süje konumunda iken, zaman içerisinde hem süje hem de obje olarak konumlanmıştır. Böylece dijital, nesnelere ve insanlığın tamamına yakınına kendi kitlesi olarak belirlemiştir. Bundan dolayı dijital çağda inanç hareketlerinin daha iyi tanımlanması, altında yatan sebeplerinin daha iyi irdelenmesi için dijitalleşmenin oluşturduğu kavramlar üzerinden yeniden okunması gerekir. Bu noktada çalışmamızda söz konusu inanç temelli hareketler dijitalleşmenin oluşturduğu kavramlar üzerinden okunmuş ve bu hareketlerin bir kısmı “inanç göçebeliği” adı verilen yeni bir kavramla tanımlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde dijitalleşmenin ne anlama geldiği, ne gibi kavramlar ürettiği üzerinde durulmuştur. Daha sonra dijitalleşme ile birlikte değişen veya yeni ortaya çıkan inanç problemi ele alınmıştır. Din değiştirme olarak ifade edilen söz konusu inanç probleminin bir bölümü “inanç göçebeliği” olarak tanımlanmıştır. İnanç göçebeliğinin dijitalleşme ile ilişkisi üzerine durulmuş, dijitalin oluşturduğu göçebe davranışın inançta nasıl ortaya çıktığı belirtilmiştir. Ayrıca inanç göçebeliğinin dinden çıkma veya din değiştirme ile farkı dile getirilmiştir. Daha sonra ise inanç göçebeliği olarak ifade edilen dijital çağ inanç hareketinin muhtemel sebepleri üzerinde durulmuş, imanın bilişsel ve duygusal boyutuna değinilmiştir. Bunun yanında dijital çağın, insanın benliğinde ortaya çıkardığı travmaların imanın duygusal boyutuna etkisi üzerine durulmuş ve bunun inanç göçebeliği davranışına etkisi irdelenmiştir. Bu noktada çalışmamızda nitel yöntemlere dayalı fenomenolojik desen kullanılmış model olarak da hermenötik fenomenoloji modeli seçilmiştir. Buna ek olarak literatüre dayalı veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda dijital dönemde yoğunlaşan dinden çıkma veya din değiştirme hareketlerinin bir takım bireylerde göçebe bir davranışa dönüştüğü değerlendirilmiştir. Söz konusu davranışın dijitalleşmeyi yoğun bir şekilde hisseden ve taklidi imana sahip bireylerde görülebileceği dile getirilmiştir. Dijitalleşmenin getirmiş olduğu epistemolojik ve aksiyolojik sorunlara bilişsel ve duygusal boyutu eksik bir imanın cevap verememesi bu davranışın temel nedeni olarak düşünülmüştür. Bu sorunların “inanç göçebeliği” olarak ifade edilen inanç problemine neden olmaması için bireyde inancın bilişsel boyutunun sağlam bir zemine oturtulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca dijitalin birey ve toplumda değer ve mutluluk ölçülerini değiştirmesi göçebe tutum ve davranışının diğer bir nedeni olarak kabul edilmiştir. İnanç duygusal boyutunun bireyde oluşturulmasıyla bu sorunun belli ölçüde ortadan kalkabileceği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelām, Dijitalleşme, Göçebelik, İnanç, Taklit

Abstract

This article aims to determine the relationship between digitalization and belief movements that are expressed as apostasy or religious conversion, and to read these movements through the concepts created by digitalization. Technologies emerging with digitalization have had an impact on individuals' emotions, thoughts and behaviors as well as their belief worlds. Research has shown that apostasy and religious conversion movements, which began with modernization, have differentiated and gained momentum in the digital age. This situation has created the necessity of re-reading belief change movements through digitalization concepts. In terms of the impact of digitalization on individuals, there are communication, psychology, sociology, and theology-based studies in the literature. In these studies, the influence of modernism on religious life that started with the industrial revolution was focused on, and digitalization was considered as a sub-heading in these studies. However, the problems in religious life that started with modernization have gained a different dimension with digitalization. Belief movements also have an important place here. The concepts created by digitalization have been used in communication, sociology, and psychology-based studies on digitalization to understand society and the individual. Similar reading should also be done through belief movements, because in the process of digitalization, while humans were initially in the subject position, over time, they have been positioned as both subject and object. Thus, the digital has determined its own mass, including objects and almost all of humanity. Therefore, in the digital age, it is necessary to re-read belief movements through the concepts created by digitalization in order to better define them and to better examine the underlying reasons. At this point, in our study, these belief-based movements have been read through the concepts created by digitalization and a new concept called "belief nomadism" has been attempted to define some of these movements. The first part of the study focused on the meaning and concepts generated by digitization. Then, the belief problem that changed or emerged with digitization was addressed. The belief problem, known as "belief migration" and a part of the phenomenon of religious conversion, was defined as "belief nomadism". The relationship between belief nomadism and digitization was discussed, and how digital nomadic behavior emerged in beliefs was explained. Additionally, the difference between belief nomadism and leaving a religion or converting to a new one was highlighted. Later, the possible causes of the digital age belief movement referred to as belief nomadism were explored, and the cognitive and emotional aspects of faith were discussed. The impact of the traumas caused by digitization on a person's selfhood and how it affects the emotional dimension of faith and belief nomadism was analyzed. In this regard, the phenomenological pattern based on qualitative methods was used in our study, and the hermeneutic phenomenology model was chosen as the model. Furthermore, the data based on the literature were analyzed using the descriptive analysis method. As a result, it was evaluated that the intense movements of leaving religion or converting to a new one in the digital age turned into a nomadic behavior in some individuals. It was mentioned that this behavior could be observed in individuals who strongly feel and imitate the effects of digitization on faith. The inability of an incomplete faith to respond to epistemological and axiological problems brought about by digitization was considered as the main reason for this behavior. To prevent these problems from leading to the "belief nomadism" problem, it was concluded that the cognitive aspect of faith in an individual should be based on a solid foundation. Additionally, the changing of individual and societal values and measures of happiness caused by digitization was considered another reason for nomadic behavior. It was found that creating the emotional dimension of faith in an individual could alleviate this problem to some extent.

Keywords: Kalām, Digitization, Nomadism, Belief, Pretend.

Giriş

Sanayi devrimi ile başlayan bireyin ve toplumun değişimi son elli yılda had safhaya ulaşmıştır. Dijital çağ olarak isimlendirilen dönemin en önemli özelliği ise teknolojinin en yoğun şekilde hissedilmesi ve bilginin bütün boyutlarıyla birey ve toplumun hayatında var olmasıdır. Bu yüzyılda bilgisayar ve internetin icadı değişimin en etkin gücü olmuştur. Bunlar aracılığıyla ortaya çıkan dönüşüm toplumun bütün alanlarında hızlıca yayılabilecek güce erişmiştir. Bireyin ve toplumun hayatında radikal değişikliklere sebep olan dijital dönüşümleri anlatmak amacıyla bu dönem dijitalleşme kavramıyla ifade edilmiştir. İnternet ve sosyal medya dijitalleşmenin en büyük iki ayağını oluşturmaktadır. Söz konusu araçlar dikkate alındığında Türkiye de dijitalleşmenin yüksek olduğu ülkeler arasındadır.¹

Dijitalleşme ile birlikte gerek dünyada gerekse Türkiye’de hayatın her alanında değişimler söz konusu olmuştur. Bu değişimlerin başını epistemoloji ve aksiyoloji diye ifade edilebilecek bilgi ve ahlak alanı çekmiştir. Bilgi ve ahlak ise inancın temel dinamiklerini oluşturan unsurlardır. Dolayısıyla değişim inanç boyutunda da kendini yoğunlukla hissettirmiştir. Bu değişim bazen pozitif anlamlar ifade edebilse de genelde negatif anlamda kendini göstermiştir. Dijitalleşmenin ivme kazandırdığı epistemolojik ve aksiyolojik sorunların, din değiştirme veya dinden çıkma olarak ifade edilen inanç hareketlerini yoğunlaştırması negatif değişim olarak düşünülmektedir. Bu çalışmada amaç, söz konusu hareketlerin temelinde yatan sebeplerin dijitalleşme ile olan ilişkilerini belirlemek ve bu hareketlerin bir kısmını dijitalleşmenin ortaya çıkardığı kavramlar üzerinden okumaya çalışmaktır.

Modernizm ile gelişen sekülerleşmenin kutsalı dönüştürdüğü özellikle bireyde ciddi manevi sarsıntılara sebep olduğu tartışmaları gerek akademik çevrelerde gerekse halk nezdinde oldukça yaygındır. Son dönemde yapılan nicel araştırmalar bireylerin ailelerinden ve toplumlarından edindikleri inancı terk ettiklerini, başta ateizm ve deizm olmak üzere bir takım felsefi ve yeni dini hareketlerin etkisi altında kaldıklarını göstermektedir.² İnanç

¹ Bk. Abdulkadir Aksoy - Onur Türkölmez, “Dijital Çağa Demokrasiyi Çağırarak: Cambridge Analytica Skandalı”, *Journal of Political Administrative and Local Studies* 3/1 (09 Mayıs 2020), 55; Fadime Şimşek İşliyen, “Dijital Çağda Bilginin Değişen Niteliği ve İnfobezite: Z Kuşağı Üzerine Bir Odak Grup Çalışması”, *Selçuk İletişim* 13/1 (27 Ocak 2020), 268; Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK, “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2021” (2021), (Erişim 17 Ocak 2023).

² Bk. Önder Küçükural vd., *Türkiye’de Spiritüel Arayışlar Deizm, Yoga, Budizm, Meditasyon, Reiki vb.* (İstanbul: İletişim Yay., 2021); Konda Araştırma ve Danışmanlık KONDA, “TR100_2022 Türkiye 100 Kişi Olsaydı”

boyutunda oluşan bu hareketlilik dinden çıkma veya din değiştirme olarak düşünülmekte ve adlandırılmaktadır. Çalışmamızda temel savımız; bu inanç değişiklikleri her ne kadar pratikte dinden çıkma veya din değiştirme olarak görünse de bir kısmının aslında dijitalleşme ile birlikte oluşan ve “inanç göçebeliği” olarak adlandırılabilir inanca temelli yeni bir davranış şeklidir. Bu davranış şeklinin oluşmasının sebeplerinin arasında ise dijitalleşmenin yoğunlaştırdığı ve değiştirdiği epistemolojik ve aksiyolojik sorunlar yatmaktadır.

Literatürde, dijitalleşmenin birey ve toplum üzerindeki etkisini irdeleyen iletişim, sosyoloji ve psikoloji temelli çalışmalar yoğunluktadır. Dijitalleşmenin oluşturduğu yeni kavramlar bu çalışmalar içerisinde ön plana çıkmıştır.³ Dijitalleşmenin bireyin din algısı üzerindeki etkisi temelli çalışmalarda ise özellikle sekülerleşme ile birlikte oluşan dini yaklaşımlar, dijitalleşme ve dindarlık ilişkisi ve dini söylemler gibi konular söz konusudur.⁴ Bunun yanında din değiştirme veya dinden uzaklaşma bağlamındaki çalışmalarda da medya ve internetin etkisi kısmen işlenmiştir.⁵ Bu noktada çalışmamızda söz konusu inanca temelli

(Erişim 03 Ocak 2023); Mak Danışmanlık MAK, “Türkiye’de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı” (Erişim 03 Ocak 2023); Merve Harmankaya, *Geçmişten Günümüze Deizm Ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma – Dolapoğlu Anadolu Lisesi Ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İhl Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020); Hamdi Gündoğar - Muhammet Sait Yürgüç, “Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı -Adıyaman Örneği”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (30 Aralık 2019), 643-670.

³ Bk. Aras Bozkurt vd., “Dijital Bilgi Çağı: Dijital Toplum, Dijital Dönüşüm, Dijital Eğitim ve Dijital Yeterlilikler”, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* 7/2 (29 Nisan 2021), 35-63; Şimşek İşliyen, “Dijital Çağda Bilginin Değişen Niteliği Ve İnfobezite”; Aysun Kaya Deniz, “Dijital Çağın Hedonist Çalışanları: Dijital Göçebeler”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (09 Aralık 2019), 101-113; Büşra Kutluay Çelik, “Dijital Çağda Yaşanan Toplumsal Değişimin Gençlik Üzerine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *İslâm Modernite ve Gençlik*, (2021), 441-458; Mustafa İşliyen, “Dijital Çağın Yeni Hastalığı: Dijital İstifçilik”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 31 (30 Haziran 2019), 404-420; Mustafa Şeref Akın, “Dijital Göçebelik: Deneyim ve Özgürlük”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 21/1 (30 Nisan 2021), 41-52; Özlem Avcı, “Dijital Yaşamın Dijital Özne(l)leri: Herkes ya da Hiç Kimse”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (20 Şubat 2015), 249-266.

⁴ Bk. Mehmet Haberli, “Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/2 (31 Aralık 2019), 307-315; Mustafa Alıcı, “Dijital Dinin Araştırma Alanları: Postmodern Din Bilimlerinin Anlama Aygıtları”, *VIII. Dini Yayınlar Kongresi -Dijital Yayıncılık-*, (2021), 61-93; Abdulhan Ünlüsoy, “Dijitalleşen Dünyada Din, İnsan ve Değerin Konumlanışı”, *İslam ve Yorum V II* (2021), 357-378; Mehmet Akgül, “Dijitalleşme ve Din”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (31 Aralık 2017), 191-207; Paul E. Soukup vd., “Bilgi İletişim Teknolojilerinin Teoloji Üzerindeki Etkisi”, *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji IV/12* (2004), 189-200; Nuran Çetin, “Dijitalleşmenin Tesirleri ve Tasavvufi Çözümleri”, *İslam ve Yorum V II* (2021), 577-600; Recep Vardı, “İnternette Yer Alan Dini İçerikli Bilginin Güvenilirliği”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (13 Temmuz 2016), 79-87.

⁵ Bk. Sami Şener, “Sosyal Medyanın Gençlerin Düşünce ve Değerlerine Etkisi”, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 5/3 (23 Aralık 2021), 529-553; Muhammed Fatih Turanalp, “İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 16/1 (01 Nisan 2016), 111-132; İbrahim Gürses - Esra İrk, “İnternet Kullanımı Ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (01 Ağustos 2018), 109-135; Hayati Hökelekli - Celal Çayır, “Gençlerin Din Değiştirip Hıristiyan Olmasında

hareketlerin dijitalleşmenin oluşturduğu kavramlar üzerinden okunması gerçekleştirilecek ve bu hareketler yeni bir kavramla tanımlanacaktır. Bu açıdan çalışmanın özgünlüğü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmada nitel yöntemlere dayalı fenomenolojik desen kullanılmış model olarak da hermenötik fenomenoloji modeli seçilmiştir. Buna ek olarak literatüre dayalı veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. İnsan davranışları çok boyutlu ve sofistike olduğundan davranışların anlamlandırılmasında nitel yöntemler tercih edilmektedir. Fenomenolojik desen ise insanın bir fenomeni nasıl deneyimlediğini anlamak için kullanılan bir yöntemdir.⁶ Daima karşılaştığımız ancak ayrıntılı olarak bilemediğimiz olguları araştırmada ve betimlemede bu yöntem uygun bir zemin oluşturabilmektedir. Hermenötik (yorumlayıcı) fenomenoloji ise araştırmacının sorular sorarak verilere yorum getirmesini ve daha geniş betimleme yapabilmesini sağlamaktadır. Hermenötik fenomenoloji de mutlak ve genellenebilir neticeler ortaya koyulmayabilir ancak daha geniş betimsel analizler yapılabilir.⁷ Bu noktada çalışmamızda dinden çıkma veya din değiştirme olarak ifade edilen davranışları bir takım bireylerin dijital dünyada nasıl deneyimlediği irdelenmiş ve bu deneyimler yorumlayıcı bir yöntemle “inanç göçebeliği” olarak kavramlaştırılmıştır. “İnanç göçebeliği” olarak ifade edilen bu davranış biçimi altında yatan sebepler ise nitel ve nicel veriler ışığında betimsel bir yöntemle analiz edilmiştir.

1. Dijitalleşme ve İnanç Göçebeliği

1.1. Dijitalleşme ve Kavram Üretimi

Dijital kavramı bilgisayarın icadıyla birlikte verilerin 0 ve 1 kodları temelinde elektronik ortamda görüntülenmesi olarak ifade edilebilir.⁸ Dijitalleşme ise; ses, görüntü ve yazı gibi her türlü bilginin mikroişlemciler aracılığıyla bilgisayar sistemine uygun hale

Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (01 Ocak 2006), 23-46; Harmanakaya, *Geçmişten Günümüze Deizm*; Mustafa Ünverdi, “Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri”, *İlahiyat Akademi* 12 (29 Aralık 2020), 145-182; Seher Şen, *Din ve Sekülerleşme: Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Kocaeli İli İzmit İlçesi Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019).

⁶ Melike Tekindal - Şerife Uğuz Arsu, “Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme”, *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi* 20/1 (29 Aralık 2020), 156.

⁷ Mustafa Ergün, “Nitel Verilerin ve Yorumların Güvenirliği Felsefesi”, *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/13 (13 Mayıs 2018), 33; Ahmet Araşan, “Sosyal Bilimlerde Çelişkiz ve Sınırlanmayan Bir Betimleme İçin Hermenötik Fenomenoloji: Yöntembilim ve ‘Orman Yolu’”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 24/3 (24 Ekim 2021), 298.

⁸ İbrahim Akboğa, “Süper Akıllı Toplum: Fütürizm ve Dijital Kültür”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 7 (25 Aralık 2021), 1838; Bozkurt vd., “Dijital Bilgi Çağı”, 36.

getirilmesi yani bilgisayar diline dönüştürülmesidir.⁹ Enformasyonun sayısallaşması ilk olarak web 1.0 ve daha sonra geliştirilen web 2.0 teknolojileriyle hayatımıza girmiş, bilgi ve iletişimin hızlı bir şekilde birey ve toplumlar arasında yayılmasını sağlamıştır. Özellikle sosyal ağlar olarak ifade edilebilecek paylaşım temelli siteler bireyler ve toplumlar arasındaki iletişimi dolayısıyla etkileşimi de artırmıştır. Çünkü web 2.0 aslında kullanıcılar aracılığıyla kolektif zekânın kullanılmasıdır.¹⁰ Dijitalleşmenin farklı bir evresi olan Web 3.0 teknolojileri ise yapay zekânın insan hayatına daha farklı bir şekilde girmesini ifade etmektedir. Bu teknolojinin temel görevi dijital dünyada var olan verilerin makineler yani yapay zekâ aracılığıyla yorumlanarak işlenmesi ve insana sunulmasıdır.¹¹

İnsanın geliştirmiş olduğu her türlü teknoloji aynı zamanda insandan bağımsız olarak kendi felsefesini ve değerlerini oluşturmakta, zamanla insanı; ailesinden, çevresinden, kabullenmiş olduğu inancından daha fazla etkilemektedir. Ekzosistem olarak ifade edilebilecek bu durumun bir sonucu olarak bireyde dönüşümler gerçekleşmektedir.¹² Şu an için teknolojinin son noktası olan dijital de, nesnelere ve insanlığın tamamına yakını kendi kitlesi olarak belirlemiş; insana ve nesneye yönelik yeni semboller ve kavramlar oluşturmuş; hayatı, mekânı ve nesnelere dönüştürmüştür. İnsani bir etkinlik olan dijitalleşmede insan başlangıçta süje konumunda iken, zaman içerisinde hem süje hem de obje olarak konumlanmıştır. Dijitalin insan ve toplum üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için dijital çağ, dijital emek, dijital bilgi, dijital toplum vb. kavramlar oluşturulmuştur. Dijitalleşmenin insan ve toplum üzerindeki etkisi doğal olarak dini alanda da kendini hissettirmiştir.¹³

Dijitalin dini alandaki etkilerinden biri de dinden çıkma veya din değiştirme olarak ifade edilen inanç hareketleridir. Aslında dinden çıkma veya din değiştirme sanayi devriminin getirmiş olduğu modernizm ve dolayısıyla sekülerleşmenin bir ürünü olarak

⁹ Gürsoy Değirmencioğlu, "Dijitalleşme Çağında Gazeteciliğin Geleceği ve İnovasyon Haberciliği", *TRT Akademi* 1/2 (15 Temmuz 2016), 593.

¹⁰ Tim O'Reilly, "What Is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software", MPRA Paper No. 4580 (21, Mart 2007), 22.

¹¹ Kaan Kapan - Rumeysa Üncel, "Gelişen Web Teknolojilerinin (Web 1.0- Web 2.0- Web 3.0) Türkiye Turizmine Etkisi", *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi* 3/3 (31 Aralık 2020), 283-284.

¹² Urie Bronfenbrenner, "Ecological Models of Human Development", *Readings on the Development of Children* 2/1 (1994), 40.

¹³ Haberli, "Dijital Çağda Din", 30; Christopher Helland, "Online Religion as Lived Religion. Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet", *Heidelberg Journal of Religions on the Internet: Volume 01.1 Special Issue on Theory and Methodology*, ed. by Oliver Krüger 1 (01 Ocak 2005).

karşımıza çıkmaktadır. Özellikle alan çalışmaları dikkate alındığında söz konusu inanç hareketlerini ortaya çıkaran değişkenlerin farklılaştığı görülmektedir. Bunlar arasında; yaş, sosyo-ekonomik durum, aile ve çevrenin inanç yapısı, bireyin özgürlük ve mutluluk arayışına bağlı oluşan doyumsuzluk duygusu, inançlara yüzeysel bağlılık, yetersiz dini bilgi ve buna bağlı olarak gerçekleşen din karşıtı söylemlerin etkisi gibi değişkenler ön plandadır.¹⁴ Dijital dönemde ise internet, sosyal medya gibi uygulamalar inancın epistemolojik ve aksiyolojik boyutunda travmalara sebep olmaktadır. Bu da modernleşmenin yoğun bir şekilde ortaya çıkardığı inanç değişikliği hareketlerine yeni bir ivme kazandırmıştır.¹⁵ Dijital çağda başta gençlerde görünen iman merkezli bu problemi sadece inanç değişikliği ile ifade etmek sorunu anlamaya yönelik çok doğru bir yaklaşım değildir. Dijital dünyada bir kısım bireylerde görünen inanç değişikliği aslında “inanç göçebeliği” diye ifade edilebilecek iman temelli yeni bir inanç ve davranış şekli olarak tanımlanabilir. Bu hareketin “göç” kelimesiyle ifade edilmesinin nedeni ise dijital devrin insanının birçok davranışının göçebe toplum davranışıyla paralellik arzemesi ve bu kavram üzerinden tanımlanmasıdır.

1.2. İnanç Göçebeliği Nedir?

Dijital çağın insanının iman merkezli hareketlerini tanımlamak amacıyla ortaya konulmaya çalışılan “inanç göçebeliği” kavramında göç kelimesi önemli bir yer tutmaktadır.

¹⁴ Bk. Hökelekli - Çayır, “Gençlerin Din Değiştirip Hıristiyan Olması”, 30-39; Berrin Güner, “Gençlerin Dini İnançları ve Deizme Yönelim Durumları: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Örneği”, *Turkish Studies-Social Sciences Volume 16 Issue 5/Volume 16 Issue 5* (2021), 1833-1835; Ali Ermiş, *Ergenlerin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Çankaya Örneği)* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 67, 85, 140; Abdullah İnce, “Beliren Yetişkinlerde Din ve Allah Tasavvuru”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (31 Aralık 2022), 892; Kenan Sevinç - Ali Ulvi Mehmedoğlu, “İnançsızlığa Yönelmede Çevresel ve Entelektüel Faktörlerin Etkisi”, *İnsan ve Toplum* 6/2 (15 Aralık 2016), 107; Sibel Kandemir, *Lise Öğrencilerinde Ateizm Ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Doktora, 2022), 137-141; Sacide Çalışkan, *Z Kuşağında Deizm Algısı ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021), 154-158; Ünverdi, “Din Karşıtı Yayınlar”, 169-174.

¹⁵ Bk. İkrâm Bağcı, “Türkiye’de Sosyal Alanda Yaşanan Kültürel Mücadelelerde Dindarlaşma, Deizm ve Ateizm Süreçleri”, *Liberal Düşünce Dergisi* 106 (26 Haziran 2022), 108; Ünverdi, “Din Karşıtı Yayınlar”, 175; Dilek Menküç, *Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Liselerde Deizm Düşüncesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 181; Şen, *Din ve Sekülerleşme*, 153; Mebrure Doğan, “Ergenlerin Değer Yönelimleri ve Değer Yönelimlerinin İnternet Bağımlılığıyla İlişkisinin İncelenmesi”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 5/10 (15 Aralık 2018), 282; Necmi Karlı, “Gençlerde İnternet Bağımlılığı ve Dindarlık İlişkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (18 Haziran 2019), 254; Gülten Koç, “Lise Öğrencilerinin Deizm Algısı: İstanbul Başakşehir Örneği”, *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (12 Haziran 2022), 85.

Göç genel olarak bireyin ekonomik, siyasi, sosyal sebeplerle yaşadığı yeri terk etmesi olarak düşünülen evrensel bir olgudur.¹⁶ Göçebe denildiğinde bir yerde karar kılmaksızın mekân ve zamanda hareket halinde olan birey ve topluluklar kastedilmektedir.¹⁷ Göç ve göçebe kavramlarının anlamlarından yola çıkılarak dijitalleşmenin şekillendirdiği birey ve davranışı bu kavramlar üzerinden ifade edilmiştir. Çünkü dijitalleşme ile insanlar arasındaki kültürel sınırlar belli ölçüde yok olmuş, iletişimin sınırsızlığı sonucunda mekânsız bireyler oluşmuştur. Örneğin dijital dünyada göçebe kelimesinin anlamı üzerinden “dijital göçebe” kavramı oluşturulmuştur. Dijital göçebelik (digital nomad) dijitalleşmenin sosyal hayatta getirmiş olduğu kolaylıklardan faydalanarak uzaktan çalışma ile hayatını sürdüren, zaman ve mekân sınırlarına bağlı kalmaksızın iletişim ortamları oluşturan ve bunun sonucunda katılımcı bir kültür oluşturup dijital alanda sosyal açıdan aktif göçebe bir hayat tarzı geliştiren bireyleri karşılamaktadır.¹⁸ Dijitalleşme ile muhatap olan bireyler aynı zamanda bilgi temelli dijital yerli ve göçmen olarak da kategorize edilmiştir. Dijital bilginin çağında doğan bireyler yerli olarak ifade edilirken geçiş sürecinde olan bireyler ise göçmen olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Dijital dönemde bilgi, değer, davranış vb. alanlardaki bireyin davranışlarının göçebe kavramıyla karşılanmasında şu saiklerin dikkate alınmıştır: Bireylerin teknolojiyi kullanarak bilgiye ulaşmadaki konumu, bilginin nitelik-niceliği ve bireyin doğru bilgiyi elde etme problemi, iletişim teknolojilerinin değişmesiyle birlikte bireyde ortaya çıkan yeni değer anlayışları, bireyin özgürlük, yeni yaşam tarzı, mutluluk arayışı ve hedonizm temelli davranışlar.²⁰

Dijital dönemde bireyde görünen göçebe davranış şekli inanç noktasında da kendini gösterebilmektedir. Bu noktada inanç göçebeliğini; bireyin kabul etmiş olduğu dini geleneğin kutsal anlayışını, ritüellerini vb. olgularını sadece davranış boyutunda değil zihinsel olarak kolaylıkla terk edebilmesi, farklı dinler veya dini gruplara arasında geçişler

¹⁶ Yüksel Koçak - Elvan Terzi, “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3/3 (2012), 164.

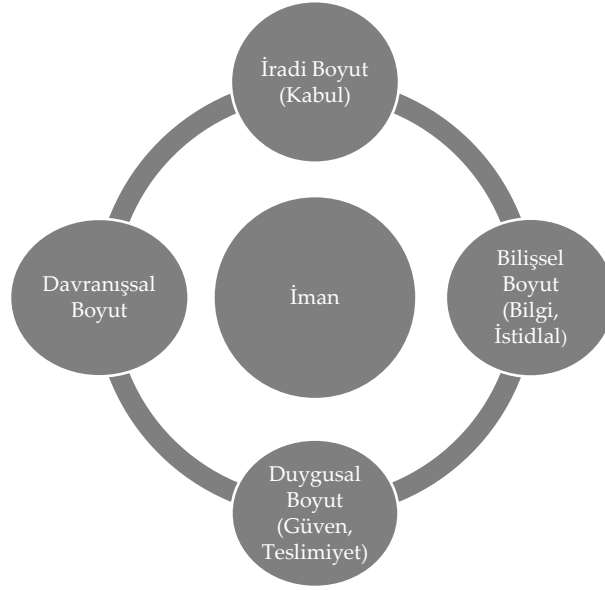
¹⁷ Serdar Bulut, “Göç, Göçebe, Göçer, Göçer evli/evlü, Göçer oba, Göçgün(cü)/Göçkün(cü), Göçmen/Göçmel ve Konargöçer/Göçerkonar Sözcükleri Üzerine Bazı Notlar”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/3 (31 Aralık 2021), 1678.

¹⁸ Kaya Deniz, “Dijital Çağın Hedonist Çalışanları”, 106; Akın, “Dijital Göçebelik”, 42.

¹⁹ Bk. Marc Prensky, “H. Sapiens Digital: From Digital Immigrants and Digital Natives to Digital Wisdom”, *Innovate: Journal of Online Education* 5/3 (01 Mart 2009).

²⁰ Bk. Eyüp Kurt, “Hz.Peygamberin Otoritesine Dair Bir İsimlendirme Önerisi”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (11 Temmuz 2013), 18-19; Akgül, “Dijitalleşme ve Din”, 193; Akın, “Dijital Göçebelik”, 46, 48; İşliyen, “Dijital Çağın Yeni Hastalığı”, 268; Kaya Deniz, “Dijital Çağın Hedonist Çalışanları”, 110.

yaşamayı, inanç ve inançsızlık arasında gidip gelmesi olarak tanımlayabiliriz. İmanın tanımı konusunda farklı yaklaşımlar dikkate alındığında iradi, bilişsel, duygusal ve davranışlar olmak üzere dört boyutundan bahsedilebilir.²¹ Söz konusu boyutlar imanda döngüsel bir hareket oluşturmaktadır. Boyutlarından birinin eksikliği iman noktasında her türlü problemin yaşanacağı bir tasdiki doğuracaktır. Dijitalleşmenin ortaya çıkarmış olduğu epistemolojik ve aksiyolojik sorunlar inanan insanların bu boyutların tamamını içine alacak şekilde bir tasdiki yaşamasını engelleyecek bu da inanç göçebesi bireyler ve toplumlar olacaktır.

Şekil 1 İnanç Döngüsel Hareketi

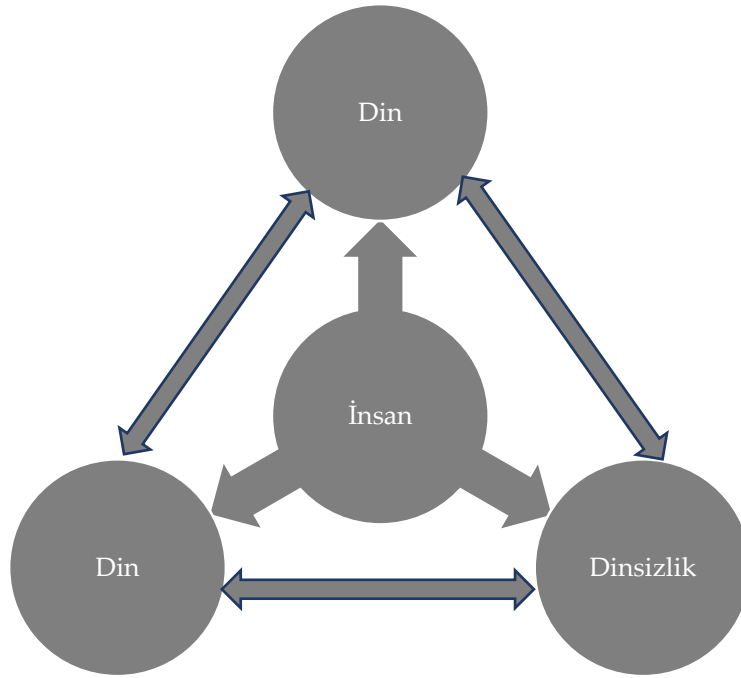
Bireyin dine yönelimi noktasında birtakım motivasyonların varlığı inkâr edilemez. İnançın bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutları bu motivasyonun temelini teşkil eden hususlardır. Söz konusu boyutların istenilen düzeyde varlığı Allah ile Mümin arasındaki ilişkinin Mümin düzlemindeki ölçütü diye ifade edilebilecek takvayı oluşturur. İçsel yönelim diye de ifade edilebilecek bu durum da mümin dünyevi veya uhrevi çıkarlar olmaksızın inancını tam olarak yaşamaya çalışır ve onun için din amaca dönüşür. Bu noktada din onun bütün hayatına anlam katan temel değer olur.²² İnanç göçebesi diye ifade edebileceğimiz bireyde söz konusu boyutlar eksik veya problemlidir olduğundan dijital dünyanın negatif

²¹ Seyithan Can, "Allah'a İman'ın Psiko-Sosyal Temelleri (Maslow'un İhtiyaçlar Piramidi Bağlamında Bir Değerlendirme)", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2020), 479; Vezir Harman, "Psiko-Sosyal Kelâm: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Etkileşimi", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (22 Haziran 2016), 49-50.

²² Fatma Gül Cirhinlioğlu, "Dini Yönelimler ve Önyargı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/1 (2010), 1369.

etkilerinden çok daha hızlı etkilenecek ve inancını rahatlıkla terk edebilecek bir düzeye gelebilecektir.

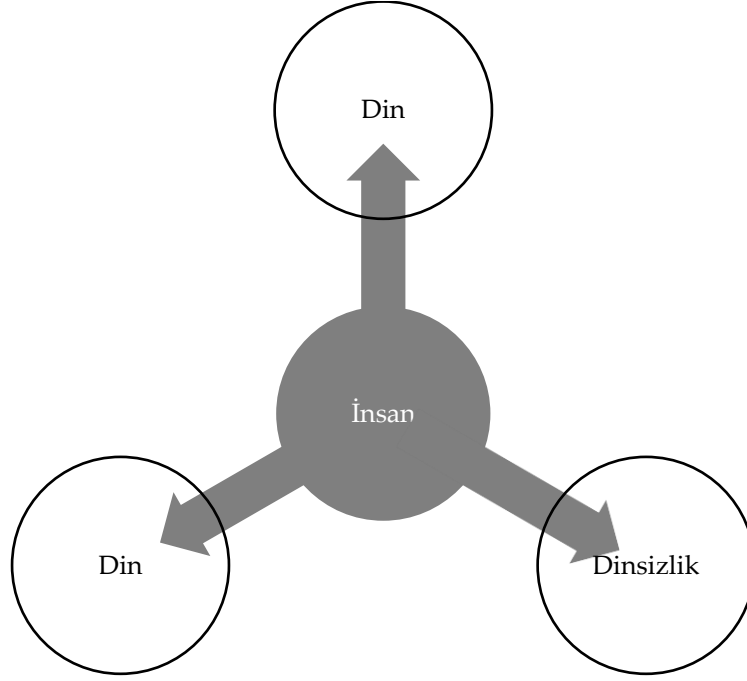
Dijitalleşmenin bireyde oluşturduğu inanç noktasındaki göçebe davranış iki türdür. Eğer kişinin kültürüyle olan bağ koparılamazsa bu takdirde birey yaşadığı din içinde bir göçebe hayat geçirecektir. Eğer dijital kültür bireyin geleneğinden gelen kültür kodlarını, bağlılığını tamamen değiştirmişse bu defa dinler arası veya inançsızlığa yönelik bir göçebelik söz konusudur. Ancak burada girilen yeni din veya inançsızlık nihai hedef olmayıp dijitalleşmenin verdiği açlık hissini doyumu kadardır. Bu noktada inanç göçebesinin imanı durumu çok yönlü, inancın/düşüncenin merkezine olmayan ve esnek bir harekettir:

Şekil 2 İnanç Göçebesi Davranış Şekli

Dijital çağın insanın inanç noktasında gösterdiği bu davranış şekli ilk bakışta dinden çıkma ve din değiştirme olarak düşünülebilmektedir. Ancak bu durum dijitalleşme ile gelen yeni bir davranış şeklidir. Çünkü dinden çıkma veya din değiştirme temelde psiko-sosyal sebepleri olan ve insan hayatında radikal değişikliklere sebep olan bir olgudur. Din değiştirme; inançta ve o inanca bağlı davranışlarda köklü değişiklikleri, dönüşümleri ifade eder.²³ Bu noktada din değiştirme inancın veya inançsızlığın merkezine yönelik tek yönlü karşıt bir harekettir.

²³ M. Ali Kirman, "Din Değiştirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Dini Araştırmalar* VI/18 (2004), 76.

Şekil 3 Din Değişirme Hareketi

İnanç hareketleri aslında modernleşme ile birlikte daha fazla gündeme gelen bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernleşme sonucu ortaya çıkan seküler ve rasyonel düşünce dinin daha fazla kabuğuna çekilmesine ve bireyin hayatında geri plana itilmesine sebebiyet vermiştir. Bu noktada dinden çıkma veya din değiştirme belli ölçüde inanılan dinin bireyin yeni hayatındaki sorulara cevap verememesinin bir sonucu olarak görülmektedir.²⁴ Modern dünyada var olan nitel sekülerleşme ile dinler, bireyin hayatındaki pratik göstergelerini kaybetmekte ve din, birey için davranışsal boyutta yaşanan bir olgu olmayıp sadece inanç boyutunda hissedilen bir duyguya dönüşmektedir.²⁵ Birey zamanla, pratiğin kaybolduğu dini inancı yetersiz bulduğundan farklı dinlere ve inançsızlığa yönelebilmektedir. Modernizmle birlikte değişen din ve birey ilişkisi postmodernizmle birlikte daha farklı bir hal almıştır. Bu dönemde, insanı inanç noktasında tanımlayan üst kimlikler belirsizleşmiş, inanç ve inançsızlık arasındaki çizgiler aşınmıştır. Dijitalleşme ile birlikte bu durum hat safhaya ulaşmıştır. Nitekim yapılan araştırmalar özellikle gençlerin gerek iman gerekse ateizm gibi inanç temelli kimlikler noktasında ikilem yaşadığını

²⁴ Jeffrey D. Marlett, "Conversion Methodology and the Case of Cardinal Newman", *Theological Studies* 58/4 (01 Aralık 1997), 669.

²⁵ Massimo Introvigne, "The Future of New Religions", *Futures*, (01 Ocak 2004), 982.

göstermektedir.²⁶ Bu arada kalmışlık bireyde inanç değişikliğinden ziyade inanç göçebeliği davranışını pekiştiren bir unsur olarak karşımıza çıkacaktır. Bunun yanında modern dönemde kentleşme bireyin dini hayatında özel alanlar oluşturmuş, onu önceden içinde bulunduğu dini yapının baskısından uzaklaştırmıştır. Bu durum bireyin inanç noktasında daha tahkiki bir bilince sahip olmasını sağlamakla birlikte²⁷ aynı zamanda dinle olan bağına da zayıflatabilmektedir. Kentleşme ile birlikte her ne kadar bireye yönelik din merkezli baskı azalmış olsa da dijitalleşme ile birlikte sosyal ağlar vb. uygulamalar üzerinden söz konusu baskı egemen ideolojilerin eline geçmiştir.²⁸ Dijital dünyada birey egemen ideolojilerin etkisi doğrultusunda inancında hareketlik gösterecek, göçebe davranışlarını devam ettirecektir. Nitekim nicel araştırmalar, inanç değişikliği yaşayan bireylerin bir kısmının bu değişiklikte sabit kalmadığını göstermektedir.²⁹

2. İnanç Göçebeliğine Etki Eden Faktörler

2.1. İmanın Bilişsel Boyut Problemi

Daima tartışılan bir konu olan iman-bilgi ilişkisi modernleşmeyle yeniden ivme kazanmış, bilgi yoğunluğunun en kesif şekilde hissedildiği günümüzde daha fazla ön plana çıkmıştır. Bilgiyle imanı tamamen özdeş saymak mümkün olmamakla birlikte iki fenomeni tamamen ayrı düşünmek de doğru bir yaklaşım değildir. Bilgi-iman tartışması ayrı bir konu olduğundan burada tartışmanın ayrıntılarına girilmeyecektir. Ancak İslâm düşüncesinde bilgi-iman ilişkisi bağlamında cehaletin imansızlığı doğuran bir sebep olduğu düşünülmemekle birlikte; marifetin tasdike cehaletin de tekzibe sevk eden bir sebep olduğu kabul edilmiş, bilgi-iman arasındaki yoğun ilişkiye dikkat çekilmiştir.³⁰ İmanın bilgi temeline her daim vurgu yapılmış ancak bu bilgi salt bir haber olarak görülmemiştir. Söz konusu bilginin doğrulanması üzerine durulmuş özellikle bilginin doğruluğu noktasında kalbi tatmin oluşturacak bir istidlalin gerekliliği ifade edilmiştir.³¹ Bir delille ortaya konulmayan bilgiyle nefsin sükûn bulamayacağı buradan hareketle de delile dayanmayan tasdikî iman

²⁶ Sibel Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (23 Eylül 2021), 238; Sevinç - Mehmedoğlu, "İnançsızlığa Yönelmede Çevresel ve Entelektüel Faktörlerin Etkisi", 107-108.

²⁷ Halis Adnan Arslantaş, "Sosyal Değişme, Kentleşme Ve Kentleşmenin Din Üzerine Etkileri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (30 Aralık 2008), 190 vd.

²⁸ Ünverdi, "Din Karşıtı Yayınlar", 154.

²⁹ Şen, *Din ve Sekülerleşme*, 108.

³⁰ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, ed. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Ankara: İsam, 2003), 611-613.

³¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-uşûli'l-İhamse* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 76.

olamayacağı belirtilmiştir.³² Çünkü böyle bir tasdik kişide güven duygusunu hiçbir zaman oluşturmayacaktır. Tasdik bireye gelen habere yönelik salt bir kabul olmayıp haberin öznesinin ve nesnesinin hakikatine yönelik doğrulamadır. İmanın, Hz. Peygamber'i ve onun getirdiği şeylerin tamamını tasdik olarak ifade edilmesi³³ ve aynı şekilde akıl buluş çağına ermiş kişiye iman noktasında sahih nazarın vacip kılınması³⁴ haberin nesnesine ve öznesine yönelik hakikat sorgulamasının sonucudur.

İnancın nesnesine yönelik bir bilgi doğrulaması yapılmasa bile sonuçta iman zayıf veya güçlü bilgi üzerine kurulur. Bu noktada bilgi öznel de olsa kesin bilgi modunda inancı belirleyen temel eylemdir.³⁵ Bir şeyin kesin bilgi olduğunu belirleyen unsur akıl ve iradedir. Eğer inanca ait bilgi istidlal yöntemi ile elde edilmiş ve iradeyle tasdik edilmiş ise İslâm düşüncesinde tahkiki iman diye ifade ettiğimiz bir iman şeklini ortaya çıkarmaktadır. Kişinin inancını oturttuğu bilginin kesinliği akılla değil sadece iradeyle belirlenmişse bu durumda da taklidi iman diye ifade edilen iman şeklini ortaya çıkarmaktadır.

Dijital çağda inanç göçebeliğine sebebiyet veren en önemli husus inancın epistemolojik boyutundaki travmalardır. Dijitalleşme sonucu ortaya çıkan internet yani bilginin hızlıca aktarılması beraberinde bilginin kaynağını, doğruluğunu, sınırlarını ve muhataplarını sorunlu hale getirmiştir. Ortaçağda bilginin kaynağı ve kodlanması kutsal metinler ve mantık olarak düşünülürken günümüzde bu hız ve yoğunluk olarak karşımıza çıkmıştır.³⁶ Aynı zamanda bilginin tekelleşmesi de dijital çağda bilginin kaynağı hususundaki en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternetin görünüşte bilgi çeşitliliğini sağladığı düşünülse de web 3.0'la birlikte yapay zekâ temelli bot hesaplar, temelde aynı düşünceye sahip küresel güçteki bilgi ağlarının internet ve sosyal medya aracılığıyla ürettiği bilgiler insanlık tarihinde aslında görülmemiş bir şekilde bilgiyi tekelleştiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde bilginin bireyler arasında hızla dolaşması aynı zamanda infobezite olarak ifade edilen bilgi yoğunluğunu da

³² Muhit Mert, "Nesefî'de İman-Bilgi İlişkisi", *Dinî Araştırmalar* III/9 (2001), 114.

³³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâli, *Faysalü't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendeka.*, thk. Mahmud Bîcu (Dimeşk: 1993, ts.), 25.

³⁴ İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Cüveynî, *Kitâbu'l-irşâd* (Kahire: Mektebetu's-Sakâfatu't-Dîniyye, 2009), 11.

³⁵ İlhami Güler, "İman ve İnkârın Ahlâkî ve Bilişsel (Kognitif) Temelleri", *İslâmiyât* I/1 (1998), 8.

³⁶ Şimşek İşliyen, "Dijital Çağda Bilginin Değişen Niteliği Ve Infobezite", 269.

beraberinde getirmiştir.³⁷ İnternet bilginin elde edilmesini kolaylaştırırken gereksiz ve yanlış bilginin daha yoğun bir şekilde insan hayatına girmesine sebebiyet vermiştir.³⁸ Yani dijital dünya bilginin niceliğini artırıp ona en kısa zamanda ulaşma ortamı sağlarken aynı zamanda niteliğinin ortadan kalkmasını dolayısıyla doğruluğunun kaybolmasını sağlamıştır. Bu da dijital dünyanın en büyük problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁹

Dijitalleşme sadece haber yoluyla aktarılan bilgide değişiklik yapmamıştır. Aynı zamanda bilginin muhataplarını da dönüştürmüştür. Bireyler hap bilgi olarak ifade edilebilecek bir bilgi çeşidine meyilli hale gelmiştir. Bu noktada dijital dünyanın insanı bilginin ayrıntısına veya hakikatine bakmayı gerektirecek ayrıntılı incelemeyi vakit kaybı olarak görmektedir.⁴⁰ Bu durum bilgi yoğunluğu içerisinde cahil olarak ifade edilebilecek bireyleri doğurmuştur. Dijital çağda cahil olarak adlandırılabilir birey okuma yazma konusunda yetersiz kişi olmayıp bilgiyi nasıl değerlendireceğini bilmeyen kişi olarak ifade edilmektedir.⁴¹

Dijitalleşmenin oluşturduğu epistemolojik problemler dini bilgi noktasında da kendini hissettirmiştir. Bireylerin inançlarını öğrenecekleri, dini konularda bilgi elde edebilecekleri kaynaklar büyük oranda çeşitlenmiş ve artmıştır. Sosyal medya ağları, internet temelli kitle iletişim araçları bu kaynakların başında gelmektedir. Nitekim araştırmalar internetin dini bilgiyi edinme noktasında payının arttığını göstermektedir.⁴²

Dijitalleşme ile birlikte oluşan bilgi yoğunluğu haberin nesnesine ve öznesine yönelik tasdiki ortadan kaldırmakta, birey sadece haberin kendisine yönelik bir doğrulama yoluna gidebilmektedir. Yani dijital dünyada dine ait bilgi salt bir haber olarak doğrulanabilmekte ve bu haber üzerinden iman gerçekleşebilmektedir. Kur'an'da birey nezdinde bilgi oluşması için akletme bağlamında kalp; işitme ve görme bağlamında ise duyu organları ön plana çıkarılmaktadır.⁴³ Dijital dünyada ise bireyde bilgi oluşumunda kalp

³⁷ Betül Ersöz - Ümmü Gülsüm Kahraman, "Bilişim Çağında Bilginin Değişen Yüzü: İnfobezite Üzerine Kavramsal Bir İnceleme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi* 4/2 (30 Eylül 2020), 433.

³⁸ Akboğa, "Süper Akıllı Toplum: Fütürizm ve Dijital Kültür", 1840.

³⁹ Tuba Nur Umut, "Dijital Dünyayı Anlamak: Varlık, Bilgi, Değer Ekseninde Bir Değerlendirme", *VIII. Dini Yayınlar Kongresi -Dijital Yayıncılık-*, (2021), 110; Turanalp, "İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım", 115.

⁴⁰ Şimşek İşliyen, "Dijital Çağda Bilginin Değişen Niteliği Ve İnfobezite", 268.

⁴¹ Bozkurt vd., "Dijital Bilgi Çağı", 40.

⁴² Vardi, "İnternette Yer Alan Dini İçerikli Bilginin Güvenilirliği", 82-83; Fatma Kurttekin, "Bilişim Çağında 'Gençlik, Din ve Değer' Konularını Ele Alan Makaleler Üzerine Bir İnceleme", *Eskiye* 45 (20 Eylül 2021), 783, 786.

⁴³ Güler, "İman ve İnkârın Ahlâkî ve Bilişsel (Kognitif) Temelleri", 17.

tamamen ötelenebilmekte ve bilginin sadece işitme ve görme boyutu ön plana çıkarılmaktadır. Bu durumlar özellikle inanç noktasında imanı oluşturan bilginin çok azına yönelik bir eylem oluşmasına sebebiyet verecektir. Yani dijital dünyada inanç göçebesi diye ifade ettiğimiz bireylerin imanını oluşturan bilgi istidlal vasıtasıyla nesnesi ve öznesi doğrulanmış bilgi olmayıp salt irade ile doğruluğu kabul edilmiş bir bilgidir.

Geçmişte bireyin inancında bilişsel boyut eksik olsa da iman devam edebilmekte, belli ölçüde inanç problemleri ortaya çıkmamaktaydı. Çünkü o dönemde bilgi noktasında “Tanrı vardır, Allah birdir” türü önermeler toplumun ve bireyin zihnini yoğun bir şekilde doldurmakta ve başka bir önerme oluşmamaktaydı. Ancak dijitalleşen dünyada Tanrıyla ilgili olarak “Allah birdir” önermesi bireyin hayatına inanç noktasında saniyeler içerisinde giren onlarca teolojik önermeden biridir. “Allah birdir” önermesi nesnesi doğrulanmadığında, istidlalle şekillenmediğinde yani tahkike dönüşmediğinde diğer önermeler karşısında eksik ve zayıf kalacaktır. Bu da inançlı bireyin iman noktasında göçebe davranışı sergilemesine neden olacaktır. Nitekim saha araştırmaları dini bilgi noktasında yetersiz bireylerin inanç hareketlerini daha yoğun şekilde yaşadığını göstermektedir.⁴⁴

Sanal ağ grupları imanını istidlali bilgiye dayandırmayan bireylerin inanç göçebeliği davranışı sergilemesine etki eden en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijitalleşmenin getirmiş olduğu yoğun küreselleşme, bireylerin bir takım etkinlikler için (oyun grupları, eğlence grupları vb.) internet ortamında kendi gruplarını oluşturmasını sağlamıştır. Gruplar burada oyun, film vb. etkinlikler doğrultusunda ortak bir kültür oluşturmaktadırlar.⁴⁵ Özellikle hümanizm veya ortak insani değerler bu grupların temel bileşeni olmuştur. Bu gruplar bazen de ait oldukları toplumun inancından ve bağlı oldukları dinin kaynaklarından bağımsız kendi inanç biçimlerini ve tanrı anlayışlarını da oluşturabilmektedirler. Bunun yanında bu sanal ağlar dinler arası diyalogu zorunlu kılmıştır. Modern dünyada kültürel etkileşimin bir neticesi olarak ortaya çıkan diyalog⁴⁶ dijital çağda had safhadadır. İnanıcı noktasında yeterli bilgiye sahip olmayan, geleneklerle beslenmiş dolayısıyla taklidi imana sahip bireyler bu gruplar aracılığıyla edindiği bilgiler

⁴⁴ Bk. Hökelekli - Çayır, “Gençlerin Din Değiştirip Hıristiyan Olması”, 35; Ünverdi, “Din Karşısı Yayınlar”, 170; Şen, *Din ve Sekülerleşme*, 119, 127; Kandemir, *Lise Öğrencilerinde Ateizm Ve Deizm*, 139; Koç, “Lise Öğrencilerinin Deizm Algısı”, 93; Ermiş, *Ergenlerin Deizm Algısı*, 67.

⁴⁵ İbrahim Kutluay, “Dijital Çağda Gençliğin Karşılaştığı İnternet Kaynaklı Problemlerin Sünnet-i Nebeviyye İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *İslâm ve Yorum VI* (2021), 274.

⁴⁶ Mahmut Aydın, “Dinler Arası Diyalog Üzerine”, *Tezkire (Dergi)* 23 (2001), 130.

üzerinden kendi inançlarını sorgulayabilmekte ve karşı tarafın hakikatini kabul edebilmektedirler. Ancak söz konusu sorgulama istidlali bilgiye dayanmadan veya felsefi bir temel üzerine kurulmadan dijitalin getirdiği ve niceliği sorgulanacak bir bilgi üzerinden olduğundan karşı tarafın hakikat olduğu kabulü göçebe bir davranışa dönüşecektir. Nitekim günümüzde başta gençler olmak üzere bireylerin arasında ateizm ve deizm gibi düşüncelerin yaygınlaştığına dair yapılan değerlendirmeler ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde temelde bir kavram kargaşasının ve popüler kültürün bir etkisinin olduğu görülmektedir.⁴⁷

2.2. İmanın Duygusal Boyut Problemi

İmandaki tasdik salt bilişsel bir eylem olmayıp duygusal bazda samimi bir teslimiyeti içermektedir. Yani tasdikin diğer bir boyutu haber verenin verdiği hükme boyun eğmektir ki⁴⁸ bu da teslimiyettir. İslâm düşüncesinde iman kelimesinin teslim kavramıyla birlikte değerlendirilmesi bunu bir neticesi olarak görülebilir.⁴⁹ Her ne kadar imanın sonucu olarak ortaya çıkacak olan davranışsal boyut bazen iman tanımı dışında tutulmuşsa da teslimiyet kavramıyla imanın salt bilgi olmadığı ifade edilmiştir. İmanın diğer boyutunu oluşturan teslimiyet İslâm düşünce geleneğinde kalbi bir eylem olarak kabul edildiği gibi aynı zamanda amel, birtakım alimler tarafından teslimiyetin bir boyutu olarak görülmüştür.⁵⁰

İmanda var olan bilgi ve teslimiyet aynı zamanda inanılan varlığa yönelik güveni de beraberinde getirecektir. Bilgi ve teslimiyetin sonucu güven duygusudur. Bu nedenle İslâm düşüncesinde tasdik; aynı zamanda kalbin, inanılan varlığa yönelik güveni olarak da düşünülmüştür.⁵¹ İman kelimesinin etimolojisinde de var olan hakikat, inanılan varlığa duyulan güvendir. Söz konusu güven bireyde oluşabilecek her türlü korku ve endişeyi ortadan kaldıran ve onu mutlu kılan ön önemli unsurdur.⁵² İnsanda var olan güven duygusu yaratılışın bir gereği olarak fitridir. İnsanın tabiatla mücadelesi ve her türlü gücüne rağmen

⁴⁷ Bağcı, "Türkiye'de Sosyal Alanda Yaşanan Kültürel Mücadelelerde Dindarlaşma, Deizm ve Ateizm Süreçleri", 108.

⁴⁸ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn et Tefâtânî, *Şerhu'l-'akâ'id*, thk. Ali Kemal (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), 113.

⁴⁹ Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 12.

⁵⁰ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *el-İmân*, thk. Muhammed Nâsuriddîn el-Elbânî (Umman: Mektebetu'l-İslâmî, 1996), 8-10.

⁵¹ Vecihi Sönmez, "İslâm Düşüncesinde Bilgi-İman İlişkisi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V/1 (2005), 235.

⁵² Güler, "İman ve İnkârın Ahlâkî ve Bilişsel (Kognitif) Temelleri", 19.

bunda aciz kalması yüce bir varlığa güvenme ihtiyacı doğurmuştur. Güven ihtiyacının karşılanmaması durumunda insan; psikolojik olarak huzursuz, karamsar bir tablo çizecek bu da doğal olarak sosyal ve psikolojik yaşamında ciddi problemlere yol açacaktır.⁵³

Dinler, özellikle de İslâm, insanın yaratıcısına olan güveni üzerinden hayata anlam ve amaç yükleyerek bireye benlik kazandırmaya çalışır. Bu bağlamda İslâm, bireyin hayatında dönüşümler sağlayarak mutluluk temelli duygu ve davranışlarını etkileyebilmektedir.⁵⁴ İnsanın mutluluğuna etki eden unsurlar dikkate alındığında inancın şu etkileri ön plana çıkmaktadır: Fıtratı tatmin etme, dünyalık kaygılardan emin kılma, kimlik kazandırma, hayata anlam verip bir amaç edindirme, benlik saygısı kazandırma ve güvende hissettirme... Yine Kur'ân-ı Kerim'de güven, saygı, empati, vicdan, kanaat, affetmek gibi duygular mutluluğu oluşturan temel öğeler olarak gösterilmektedir.⁵⁵ Kur'ân Kerim'de ahiretteki mutluluk imana bağlandığı gibi aynı zamanda dünya hayatındaki mutluluk da imanun bir ürünü olarak belirtilmektedir.⁵⁶

Tasdikin güven ve teslimiyet boyutu dikkate alındığında dijitalleşmenin aslında bireyin imanını inanca dönüştürdüğü görülmektedir. İnançta inanılan varlığa yönelik duygusal bir bağ söz konusu olmayıp daha normatif ilişkiler vardır.⁵⁷ Teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak gelişen dijital devrim modern dönem insan davranışlarını hedonizm ve narsizm üzerine bina etmiştir. Medya araçlarına bağımlığın aşırı bireyselliği ve tüketimi teşvik etmesi bireyde bu duygu ve davranışların oluşmasına katkı sunan hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸ Hazzın bireyin hayatındaki tek değer ve amaç olarak kabul edildiği, zevk veren şeylerin iyi olduğunun düşünüldüğü modern toplumda dini, kültürel ve sosyal sınırlar engel olarak kabul edilebilmektedir. Aynı şekilde bireyin benliğinin gerçeklikten kopartılıp yüceltildiği narsist kişilik de bu kabulde önemli bir güç olmuştur.⁵⁹ Bu noktada

⁵³ Can, "Allah'a İman'ın Psiko-Sosyal Temelleri", 480-481.

⁵⁴ Fatma Baynal, "Mutluluk Kavramının Felsefi, Psikolojik ve Dini Açısından İncelenmesi", *Darulfunun İlahiyat* 31/2 (25 Aralık 2020), 258.

⁵⁵ Handan Yalvaç Arıcı, *Kur'an'da Mutluluk Kavramı ve Eğitimi* (İstanbul Üniversitesi, Doktora, 2019), 182-203.

⁵⁶ Bkz. Tâha 20/124

⁵⁷ Hasan Kayıklık, "Psikolojik Açısından İnanç, İman ve Şüphe", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (01 Nisan 2005), 135.

⁵⁸ Ahmet İlkyay Ceyhan - F. Ahu Özmen Akalın, "Ağ Toplumu ve Hipermodernite Açısından Yeni Sosyal Medya Platformu Clubhouse'un Kısa Analizi", *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 2/2 (15 Eylül 2021), 153.

⁵⁹ Kenneth Levy vd., "A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality", *Theoretical Approaches, Empirical Findings, and Treatments*, ed. W. Keith Campbell - Joshua D. Miller, 2011, 5; Çalışkan, *Z Kuşağında Deizm Algısı*, 153, 158; Ünverdi, "Din Karşıtı Yayınlar", 174.

mutluluğu yakalamak, dijital çağ insanının tek amacı haline olmuştur. Aslında insan her zaman mutlu olmanın yollarını arayan bir varlık olarak ön plana çıkmıştır. Geçmiş dönemlerde inancın duygusal boyutu bu mutluluğu sağlayan temel unsurlardan biri olabilmiştir. Çünkü insan hangi dine ait olursa olsun tarih boyunca gerek akli gerekse nakli kaynaklar ışığında bir hakikat oluşturmuştu. Oluşturulan hakikat ile inancın duygusal boyutu paralellik arz etmekte ve bu nedenle Tanrı onun için mutluluk kaynağı olabilmekteydi. Fakat günümüzde mutluluk, duygu boyutundan sıyrılıp maddeye sahip olma arzusuna kurban edilmiştir. İnsan mutlu olabilmek için artık daima yeni olanı elde etme ve bunu tüketme çılgınlığına kapılmıştır.⁶⁰ Yeni olanı elde etme ve tüketme çılgınlığıyla anlık hazları elde etmeye hedefleyen birey sayısı giderek artmıştır.⁶¹ Dijitalleşmenin tetiklediği bu narsist kişilik modern dünyada imanı inanca dönüştürecek ve imanın güven ve teslimiyet üzerine kurulmuş duygusal boyutunu birey nezdinde ortadan kaldıracaktır. Bu bağlamda imanın inanca dönüşmesi inanç göçebeliğinin en önemli nedeni olarak düşünülmektedir.

Bireyin mutluluğunu sağlayan temel unsurlardan biri de “ben kimim” sorusuna verdiği cevaptır. Bu soruya verilen cevap onun varlık içerisinde konumunu belirlemekte, kimliğini tanımlamakta dolayısıyla kimlik krizinden uzaklaşıp durgunluğa kavuşturmaktadır. Modern dönemde başlayan kimlik krizinin dijital çağda en üst seviyeye ulaştığını söyleyebiliriz.⁶² Araştırmalar göstermektedir ki geçmiş dönemlere nazaran bireyler artık kendilerini çok farklı tanımlamaktadır. İnanan-inanmayan veya dindar-seküler şeklindeki bir ayırım yapılamaz hale gelmiştir.⁶³ Dijital çağda özellikle kimlik arayışının yoğunlaştığı gençlik dönemindeki bireylerin dijitalin daha fazla gündeme getirdiği bağımsızlık, özgürlük, narsizim, rasyonalizm vb. düşünceler ile dini kimlik arasında sıkıştığı görülmektedir.⁶⁴ Bu noktada özellikle kimlik, duygu, mutluluk, huzur vb. kavramlar inançla veya kültürel yapının oluşturduğu diğer değerlerle değil dijitalle yeniden inşa edilmektedir. Sosyal ağlar, metaverse, avatar kimlikler vb. dijitalleşmenin ürünleri, bu inşa faaliyetinde temel görevler üstlenmektedir. Bütün bunlara karşılık bireylerin din değiştirme

⁶⁰ Zygmunt Bauman, *Yaşam Sanatı*, çev. Akın Sarı (İstanbul: Versus Yay., 2011), 110.

⁶¹ Kaya Deniz, “Dijital Çağın Hedonist Çalışanları”, 103.

⁶² Asım Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, *İlahiyat Akademisi* 12 (29 Aralık 2020), 3.

⁶³ Kenan Sevinç vd., “What Is Nonbelief? An Empirical Research On The Concept Of Nonbelief”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 4 (04 Aralık 2017), 27.

⁶⁴ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 9.

motiflerinde duygusallık bu bağlamda manevi boşluk önemli bir değişkendir.⁶⁵ Dijitalleşme ise bu duygusal motifleri rahatlıkla hazlara dönüştürebilmektedir çünkü duygusallık dijital çağda sanal alemin kolayca tükettiği bir üründür. Haz temelli bir anlayışta ise birey hangi inanca veya din içerisinde hangi görüşe sahip olursa olsun duygularını tatmin etmesi mümkün görünmemektedir.⁶⁶ Bu da doğal olarak inanç değişikliği hareketini sürekli kılacaktır. Bu noktada dijital devrin insanı din değiştirme de bir evre olan “moratoryum” evresini sürekli yaşayacaktır.⁶⁷ İmanında mutluluğa erişemeyen bireyler inanç noktasında göçebe davranışlar sergileyecekler, mutluk arayışlarını sürdürdükçe inanç arayışlarını da sürdürecekler ve inançtaki göçebelik mutluluğu bulana kadar devam edecektir.

Sonuç

İnsanlık tarihi insanın maddeye dolayısıyla çevreye, tabiata hakim olma süreciyle şekillenmiştir. Bu süreç içerisinde insan, yaratıcısı ve varlıklar hakkında sorular oluşturmuş ve bunlara cevaplar aramıştır. Geçmişte tabiata hakim olma sürecinde yeterli teknolojiyi üretmediğinden çevresini dönüştürememiş dolayısıyla insandaki dönüşüm ve değişim de belli sınırlar içerisinde kalmıştır. Fakat özellikle son yüzyılda teknolojik gelişmeler insanlık tarihinde hiç olmayan değişimleri beraberinde getirmiştir. Dijitalleşme döneminde ise söz konusu değişimler en üst seviyeye ulaşmıştır. Öyle ki insanlık tarihi boyunca üretilen bilgi dijital çağda saatler içerisinde üretilir hale gelmiştir. Bu durum doğal olarak bütün alanlarda olduğu gibi inanç noktasında da yeni sorunları gündeme getirmiştir.

Dijital dönemde yoğunlaşan inanç problemlerinin başında bireylerin toplumlarından edinmiş olduğu dini inancı reddetmeleri gelmektedir. Bireyin ebeveyninden edinmiş olduğu inancı terk etmesi din değiştirme veya dinden çıkma olarak görülmüş bu değişikliğin nedenleri üzerine durulmuştur. Ancak özellikle modernleşme ile başlayan bu inanç hareketini bir takım bireylerde dinden çıkma değil dijitalin ortaya çıkarmış olduğu bir göçebe hareket şekli olarak okumak mümkündür. İnanç noktasındaki söz konusu göçebe davranışın altında yatan sebep ise imanın bütün boyutlarını yaşayamayan özellikle taklidi iman ile inancına bağlı bireylerin imanının dijital çağda ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmasıdır.

⁶⁵ John Lofland - Norman Skonovd, “Conversion Motifs”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 20/4 (1981), 376-381.

⁶⁶ Bk. Şen, *Din ve Sekülerleşme*, 124; Doğan, “Ergenlerin Değer Yönelimleri”, 282.

⁶⁷ Ali Köse, *Neden İslâm’ı Seçiyorlar* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 53-56.

İmanın bütün boyutlarıyla yaşanmaması aslında İslâm tarihi bağlamında düşünüldüğünde her dönemde var olan bir problemdir. Fakat bu durum geçmişte bugünkü gibi sonuç oluşturmamıştır. Çünkü geçmişte bireyin inancını değiştirmesine sebep olacak epistemolojik ve aksiyolojik dönüşümler yaşanmamıştır. O nedenle bilişsel, duygusal veya davranışsal boyutları eksik bir tasdik bireyin inancını son ana kadar götürmek için yeterli olabilmiştir. Ancak dijital çağın geçmiş dönemlerden farkı, saniyeler içerisinde sanal ağlarda milyarlarca bilgi akışının olması ve bu bilgiler karşısında bilişsel boyutta eksik olan imanın yetersiz kalmasıdır. Dijital dünyada inanca yönelik bilginin akışını sınırlandırmak mümkün olmadığı gibi aynı zamanda doğruluğunu belirlemek de olanaksızdır. O nedenle tek yapılabilecek şey bireyde tasdik bilişsel boyutunun sağlam bir zemine oturmasını sağlamaktır.

Dijitalleşme ile birlikte sanallaşan dünyada insan kimliği ve hakikat yeniden şekillenmekte, değer ve mutluluk ölçüleri farklılaşmaktadır. Bu eylemde temel etken ise dijital çağın üretimlerinin insan üzerindeki etkisidir. Bu etki insanda benlik dönüşümü şeklinde ortaya çıkmaktadır. Benlik dönüşümüne etki eden faktörlerin başında ise dijital alışkanlıklar, bağımlılıklar ön plandadır. Müminin bu etkiden kurtulması ancak tasdik ikinci boyutu olan duygusal boyutun oluşmasıyla mümkündür. Bunların yanında imanın bilişsel ve duygusal boyutundaki travmalar dijitalin oluşturduğu sanal dünya aracılığıyla davranışları da etkilemiş, bir kısım bireylerde dini davranış ya tamamen kaybolmuş ya da görsel sembollere dönüşmüştür. Bu da dini davranışın bireyin imanına kazandıracığı sürekliliği sürdürülemez hale getirmiştir. Doğru dini bilgiyle uyumlu ihlas temelli davranış söz konusu problemin temel çözümlerinden birini oluşturacaktır.

Kaynakça / References

- Abdülcebâr, Kādî. *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Akboğa, İbrahim. "Süper Akıllı Toplum: Fütürizm ve Dijital Kültür". *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 7 (25 Aralık 2021), 1835-1864.
- Akgül, Mehmet. "Dijitalleşme ve Din". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (31 Aralık 2017), 191-207.
- Akın, Mustafa Şeref. "Dijital Göçebelik: Deneyim ve Özgürlük". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 21/1 (30 Nisan 2021), 41-52.
- Aksoy, Abdulkadir - Türkölmez, Onur. "Dijital Çağa Demokrasiyi Çağırarak: Cambridge Analytica Skandalı". *Journal of Political Administrative and Local Studies* 3/1 (09 Mayıs 2020), 41-59.
- Alıcı, Mustafa. "Dijital Dinin Araştırma Alanları: Postmodern Din Bilimlerinin Anlama Aygıtları". *VIII. Dini Yayınlar Kongresi -Dijital Yayıncılık-*, 61-93.
- Araşan, Ahmet. "Sosyal Bilimlerde Çelişkisiz ve Sınırlanmayan Bir Betimleme İçin Hermenötik Fenomenoloji: Yöntembilim ve 'Orman Yolu'". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 24/3 (24 Ekim 2021), 268-306. <https://doi.org/10.18490/sosars.1014233>
- Arslantaş, Halis Adnan. "Sosyal Değişme, Kentleşme Ve Kentlileşmenin Din Üzerine Etkileri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (30 Aralık 2008), 0-0.
- Avcı, Özlem. "Dijital Yaşamın Dijital Özne(l)leri: Herkes ya da Hiç Kimse". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (20 Şubat 2015), 249-266.
- Aydın, Mahmut. "Dinler Arası Diyalog Üzerine". *Tezkire (Dergi)* 23 (2001), 128-141.
- Bağcı, İkrım. "Türkiye'de Sosyal Alanda Yaşanan Kültürel Mücadelelerde Dindarlaşma, Deizm ve Ateizm Süreçleri". *Liberal Düşünce Dergisi* 106 (26 Haziran 2022), 97-116.
- Bauman, Zygmunt. *Yaşam Sanatı*. çev. Akın Sarı. İstanbul: Versus Yay., 2011.
- Baynal, Fatma. "Mutluluk Kavramının Felsefi, Psikolojik ve Dini Açısından İncelenmesi". *Darulfunun İlahiyat* 31/2 (25 Aralık 2020), 247-274.
- Bozkurt, Aras vd. "Dijital Bilgi Çağı: Dijital Toplum, Dijital Dönüşüm, Dijital Eğitim ve Dijital Yeterlilikler". *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* 7/2 (29 Nisan 2021), 35-63.
- Bronfenbrenner, Urie. "Ecological Models of Human Development". *Readings on the Development of Children* 2/1 (1994), 37-43.
- Bulut, Serdar. "Göç, Göçebe, Göçer, Göçer evli/evlü, Göçer oba, Göçgün(cü)/Göçkün(cü), Göçmen/Göçmel ve Konargöçer/Göçerkonar Sözcükleri Üzerine Bazı Notlar". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/3 (31 Aralık 2021), 1671-1720.
- Can, Seyithan. "Allah'a İman'ın Psiko-Sosyal Temelleri (Maslow'un İhtiyaçlar Piramidi Bağlamında Bir Değerlendirme)". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2020), 473-501.

- Ceyhan, Ahmet İlkay - Akalın, F. Ahu Özmen. "Ağ Toplumu ve Hipermodernite Açısından Yeni Sosyal Medya Platformu Clubhouse'un Kısa Analizi". *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 2/2 (15 Eylül 2021), 144-155.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül. "Dini Yönelimler ve Önyargı". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/1 (2010), 1366-1384.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn. *Kitâbu'l-irşâd*. Kahire: Mektebetü's-Sakâfatu't-Dîniyye, 2009.
- Çalışkan, Sacide. *Z Kuşağında Deizm Algısı ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021.
- Çetin, Nuran. "Dijitalleşmenin Tesirleri ve Tasavvufî Çözümleri". *İslam ve Yorum* V II (2021), 577-600.
- Değirmencioğlu, Gürsoy. "Dijitalleşme Çağında Gazeteciliğin Geleceği ve İnovasyon Haberciliği". *TRT Akademi* 1/2 (15 Temmuz 2016), 590-606.
- Doğan, Mebrure. "Ergenlerin Değer Yönelimleri ve Değer Yönelimlerinin İnternet Bağımlılığıyla İlişkinin İncelenmesi". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 5/10 (15 Aralık 2018), 263-285.
- Ebü Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Ergün, Mustafa. "Nitel Verilerin ve Yorumların Güvenirliği Felsefesi". *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/13 (13 Mayıs 2018), 29-44.
- Ermiş, Ali. *Ergenlerin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma (Çankaya Örneği)*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Ersöz, Betül - Kahraman, Ümmü Gülsüm. "Bilişim Çağında Bilginin Değişen Yüzü: İnfobezite Üzerine Kavramsal Bir İnceleme". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi* 4/2 (30 Eylül 2020), 431-444.
- Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Faysalü't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendeka*. thk. Mahmud Bîcu. Dîmeşk: 1993, ts.
- Güler, İlhami. "İman ve İnkârın Ahlâkî ve Bilişsel (Kognitif) Temelleri". *İslâmiyât* I/1 (1998), 7-24.
- Gündoğar, Hamdi - Yürgüç, Muhammet Sait. "Deizm Bağlamında Ortaöğretim Okullarında İnanç Algısı -Adıyaman Örneği". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (30 Aralık 2019), 643-670.
- Güner, Berrin. "Gençlerin Dini İnançları ve Deizme Yönelim Durumları: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Örneği". *Turkish Studies-Social Sciences* Volume 16 Issue 5/Volume 16 Issue 5 (2021), 1825-1840.
- Gürses, İbrahim - İrk, Esra. "İnternet Kullanımı Ve Ergenlerin Dini Gelişimleri Üzerine Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (01 Ağustos 2018), 109-135.
- Haberli, Mehmet. "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/2 (31 Aralık 2019), 307-315.

- Harman, Vezir. "Psiko-Sosyal Kelâm: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Etkileşimi". *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (22 Haziran 2016), 36-71.
- Harmankaya, Merve. *Geçmişten Günümüze Deizm Ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma – Dolapoğlu Anadolu Lisesi Ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İhl Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.
- Helland, Christopher. "Online Religion as Lived Religion. Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet". *Heidelberg Journal of Religions on the Internet: Volume 01.1 Special Issue on Theory and Methodology*, ed. by Oliver Krüger 1 (01 Ocak 2005).
- Hökelekli, Hayati - Çayır, Celal. "Gençlerin Din Değiştirip Hristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (01 Ocak 2006), 23-46.
- Introvigne, Massimo. "The Future of New Religions". *Futures*.
https://www.academia.edu/30545845/The_future_of_new_religions
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *el-İmân*. thk. Muhammed Nâsuriddîn el-Elbânî. Umman: Mektebetu'l-İslâmî, 1996.
- İnce, Abdullah. "Beliren Yetişkinlerde Din ve Allah Tasavvuru". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (31 Aralık 2022), 884-914.
- İşliyen, Mustafa. "Dijital Çağın Yeni Hastalığı: Dijital İstifçilik". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 31 (30 Haziran 2019), 404-420.
- Kandemir, Sibel. *Lise Öğrencilerinde Ateizm Ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Doktora, 2022.
- Kandemir, Sibel. "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (23 Eylül 2021), 230-256.
- Kapan, Kaan - Üncel, Rumeysa. "Gelişen Web Teknolojilerinin (Web 1.0- Web 2.0- Web 3.0) Türkiye Turizmüne Etkisi". *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi* 3/3 (31 Aralık 2020), 276-289.
- Karlı, Necmi. "Gençlerde İnternet Bağımlılığı ve Dindarlık İlişkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (18 Haziran 2019), 225-260.
- Kaya Deniz, Aysun. "Dijital Çağın Hedonist Çalışanları: Dijital Göçebeler". *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (09 Aralık 2019), 101-113.
- Kayıklık, Hasan. "Psikolojik Açından İnanç, İman ve Şüphe". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (01 Nisan 2005), 133-155.
- Kirman, M. Ali. "Din Değiştirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Dinî Araştırmalar* VI/18 (2004), 75-88.
- Koç, Gülten. "Lise Öğrencilerinin Deizm Algısı: İstanbul Başakşehir Örneği". *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (12 Haziran 2022), 77-96.

- Koçak, Yüksel - Terzi, Elvan. "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3/3 (2012).
- KONDA, Konda Araştırma ve Danışmanlık. "TR100_2022 Türkiye 100 Kişi Olsaydı". Erişim 03 Ocak 2023. <https://interaktif.konda.com.tr/turkiye-100-kisi-olsaydi#navislid>
- Köse, Ali. *Neden İslam'ı Seçiyorlar*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.
- Kurt, Eyüp. "Hz.Peygamberin Otoritesine Dair Bir İsimlendirme Önerisi". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (11 Temmuz 2013), 195-208.
- Kurttekin, Fatma. "Bilişim Çağında 'Gençlik, Din ve Değer' Konularını Ele Alan Makaleler Üzerine Bir İnceleme". *Eskiye* 45 (20 Eylül 2021), 781-795.
- Kutluay Çelik, Büşra. "Dijital Çağda Yaşanan Toplumsal Değişimin Gençlik Üzerine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme". *İslam Modernite ve Gençlik*, 441-458.
- Kutluay, İbrahim. "Dijital Çağda Gençliğin Karşılaştığı İnternet Kaynaklı Problemlerin Sünnet-i Nebeviyye İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi". *İslam ve Yorum VI* (2021), 265-290.
- Küçükkural, Önder vd. *Türkiye'de Spiritüel Arayışlar Deizm, Yoga, Budizm, Meditasyon, Reiki vb.* İstanbul: İletişim Yay., 2021.
- Levy, Kenneth vd. "A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality". *Theoretical Approaches, Empirical Findings, and Treatments*. ed. W. Keith Campbell - Jashua D. Miller, 2011.
- Lofland, John - Skonovd, Norman. "Conversion Motifs". *Journal for the Scientific Study of Religion* 20/4 (1981), 373-385.
- MAK, Mak Danışmanlık. "Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı". Erişim 03 Ocak 2023. <https://www.makdanismanlik.org/wp-content/uploads/2019/03/mak-dani-c5%9emanlik-t-c3%9crk-c4%b0yede-toplumun-d-c4%b0ne-ve-d-c4%b0n-c4%b0-de-c4%9eerlere-baki-c5%9e1-ara-c5%9etirması.pdf>
- Marlett, Jeffrey D. "Conversion Methodology and the Case of Cardinal Newman". *Theological Studies* 58/4 (01 Aralık 1997), 669-685.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr-. *Kitâbü't-Tevhîd*. ed. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Ankara: İsam, 2003.
- Menküç, Dilek. *Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri Işığında Liselerde Deizm Düşüncesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Mert, Muhit. "Nesefî'de İman-Bilgi İlişkisi". *Dinî Araştırmalar* III/9 (2001), 109-128.
- O'Reilly, Tim. "What Is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software". MPRA Paper No. 4580. 21. Mart 2007. Erişim 28 Mayıs 2022. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/4580/>
- Prensky, Marc. "H. Sapiens Digital: From Digital Immigrants and Digital Natives to Digital Wisdom". *Innovate: Journal of Online Education* 5/3 (01 Mart 2009).
- Sevinç, Kenan vd. "What Is Nonbelief? An Empirical Research On The Concept Of Nonbelief". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 4 (04 Aralık 2017), 23-40.

- Sevinç, Kenan - Mehmedoğlu, Ali Ulvi. "İnançsızlığa Yönelmede Çevresel ve Entelektüel Faktörlerin Etkisi". *İnsan ve Toplum* 6/2 (15 Aralık 2016), 87-116.
- Soukup, Paul E. vd. "Bilgi İletişim Teknolojilerinin Teoloji Üzerindeki Etkisi". *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji* IV/12 (2004), 189-200.
- Sönmez, Vecihi. "İslam Düşüncesinde Bilgi-İman İlişkisi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V/1 (2005), 229-247.
- Şen, Seher. *Din ve Sekülerleşme: Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Kocaeli İli İzmit İlçesi Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Şener, Sami. "Sosyal Medyanın Gençlerin Düşünce ve Değerlerine Etkisi". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 5/3 (23 Aralık 2021), 529-553.
- Şimşek İşliyen, Fadime. "Dijital Çağda Bilginin Değişen Niteliği ve İnfobezite: Z Kuşağı Üzerine Bir Odak Grup Çalışması". *Selçuk İletişim* 13/1 (27 Ocak 2020), 246-272.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. *Şerhu'l-'akâ'id*. thk. Ali Kemal. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Tekindal, Melike - Arsu, Şerife Uğuz. "Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme". *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi* 20/1 (29 Aralık 2020), 153-172.
- Turanalp, Muhammed Fatih. "İnternetin Ergenlere Olumsuz Etkileri Üzerine Din Eğitimi Temelli Bir Yaklaşım". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 16/1 (01 Nisan 2016), 111-132.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2021". 2021. Erişim 19 Mayıs 2022.
[https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437)
- Umut, Tuba Nur. "Dijital Dünyayı Anlamak: Varlık, Bilgi, Değer Ekseninde Bir Değerlendirme". *VIII. Dini Yayınlar Kongresi -Dijital Yayıncılık-*, 101-115.
- Ünlüsoy, Abdulhan. "Dijitalleşen Dünyada Din, İnsan ve Değerin Konumlanması". *İslam ve Yorum* V II (2021), 357-378.
- Ünverdi, Mustafa. "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri". *İlahiyat Akademi* 12 (29 Aralık 2020), 145-182.
- Vardî, Recep. "İnternette Yer Alan Dini İçerikli Bilginin Güvenilirliği". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (13 Temmuz 2016), 79-87.
- Yalvaç Arıcı, Handan. *Kur'an'da Mutluluk Kavramı ve Eğitimi*. İstanbul Üniversitesi, Doktora, 2019.
- Yapıcı, Asım. "Şüpheler ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları". *İlahiyat Akademi* 12 (29 Aralık 2020), 1-44.